

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

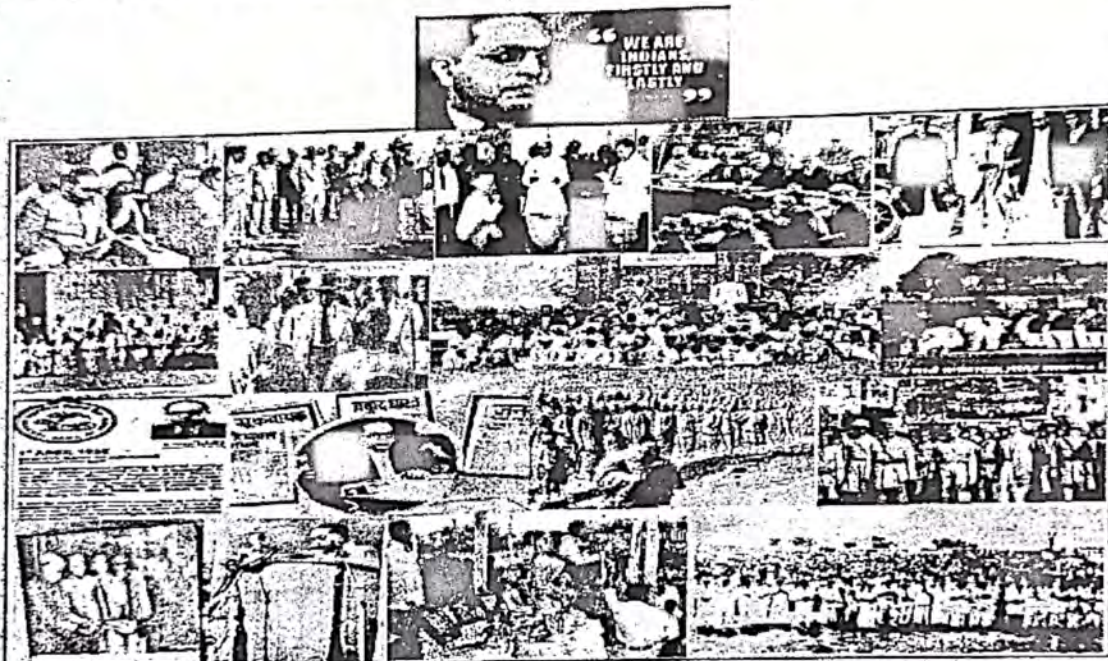
Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

September-2021

ISSUE No- (CCCXVIII) 318 (A)

Thoughts and Works of Dr. Babasaheb Ambedkar

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Editor

Dr. Pramod S. Meshram

I/c Principal,

Shri M. H. K. College of
Arts & Comm. Pachal

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar International Publication Amaravati

Website - www.aadharsocial.com Email - aadharsocial@gmail.com

PRINCIPAL
S.S. Smt. V.U. Patil Arts &
Late Dr. B.S. Desale Science College
Sakri, Tal Sakri, Dist. Dhule

19	बाबासाहेबांचे धर्मांतर ,	डॉ. गजानन लोंढे	90
20	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे कामगार विषयक विचार व कार्ये. गोकुळ भट्ट अहिरे		96
21	अर्थ शास्त्रज्ञ डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर	जयश्री भदरें	101
22	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे राजकीय विचार व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती विषयक विचार	डॉ. ज्योती परब	105
23	राष्ट्रभक्त डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	डॉ. कैलास महाले	112
24	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा दलित कवितेवरील प्रभाव डॉ. कैलास बुधा वाघ		115
25	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे स्त्री विषयक विचार प्रा.डॉ कार्तिक पोळ		122
26	ग्रंथकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	प्रा. डॉ. किशोर शेषराव चौरे	126
27	२१व्या शतकातील महानायक : डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर प्रा.डॉ. लखपती वा. गायकवाड		135
28	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे धर्मनिरपेक्षतेसंबंधी विचार प्रा. लक्ष्मण नागोराव कुमारे/प्रा. डॉ. सुनील दिनकर पवार		139
29	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचार आणि कार्य	मधुरा मकरंद पाटिल	142
30	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैक्षणिक दृष्टीकोन प्रा.डॉ. कदम मोतीराम विठ्ठलराव		148
31	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे कृषिक्षेत्रातील योगदान आणि कृषिविषयक विचारांचे अध्ययन	प्रा. डॉ. एन. एन. गाढे	151
32	पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	नवाजी गेंदलाल घरत	155
33	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे 'मूकनायका'तील अग्रलेख प्रा. नील नागभिडे		159
34	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी घडवून आणलेले सत्याग्रह प्रा.डॉ.पंजाब लक्ष्मण शोरे		164
35	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पत्रकारिता एक विचारमंथन प्रा.डॉ. मोकळ प्रभाकर रामजी		167
36	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर व बौद्धधर्म विषयक विचार कार्य प्रा.डॉ.प्रदीप पांडुरंग तलवारे		170
37	पत्रकार डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर	डॉ. प्राजक्ता रामदास शिन्डे	175
38	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे शेती विषयक विचार प्रा प्रमोद केशवराव मुळे		185
39	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार प्रा. डॉ. देविदास विक्रम हारगिले		188
40	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार	सहा. प्रा. परमानंद उके	193

Website - www.aadharsocial.com

Email - aadharsocial@gmail.com.

PRINCIPAL
T.S.S.'s. Sm. V.U. Patil Arts &
Science College
Sakri, Tal. Sakri, Dist. Dhule

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा दलित कवितेवरील प्रभाव

डॉ. कैलास बुधा वाघ

श्रीमती, विमलबाई उ. पाटील कला व कै. डॉ. बी.एस.देसले विज्ञान

महाविद्यालय, साक्री, ता.साक्री जि.धुळे

मो.नं. ९८९००३०३८०, Email:kailaswagh555@gmail.com

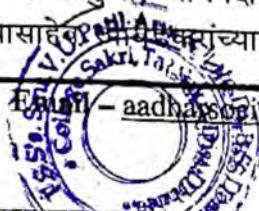
प्रस्तावना:

मराठी साहित्यात ग्रामीण, दलित आदिवासी, महानगरीय, स्त्रीवादी, देशी वैचारिक, ललित असे साहित्याचे विविध प्रकार पडतांना दिसून येतात. प्रत्येक साहित्य प्रकाराचे एक वेगळे विश्व आहे. यातलाच एक साहित्य प्रकार म्हणजे 'दलित साहित्य' दलित साहित्याचा उगमाचा अभ्यास केला तर असे दिसून येते की साधारणपणे १९६० नंतरच्या काळात या साहित्याचा खरा उगम झालेला दिसून येतो. या साहित्याची खरी प्रेरणास्त्रोत डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आहेत. डॉ. आंबेडकरांच्या विचारांनी प्रभावित होवून या काळातील पिढी शिक्षित झाली. शिकू लागली डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी म्हटल्याप्रमाणे की, शिक्षण हे वाघीणीचे दुध आहे, जो ते प्राशन करेल तो गुरुरत्याशिवाय राहणार नाही, आणि हाच मुलमंत्र उराशी बागवून या काळातील पिढीने शिक्षित होवून स्वतःची, समाजाची सुख दुःखे वास्तवपणे मांडण्याचा प्रयत्न करायला सुरुवात केली. साहित्याच्या आत्मकथन, कांदबरी, कथा, कविता, नाटक अशा विविध प्रकारातून साहित्य लिहिले जावू लागले आणि पुढे या साहित्याला 'दलित साहित्य' असे म्हटले जावू लागले.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या क्रांतीकारी कार्यामुळे अस्पृश्य समाजाचे आत्मभान जागृत झाले. या समाजातील लोकांना आपल्यावर होणाऱ्या अन्यायाची, गुलामगिरीची जाणीव झाली. आणि या गुलामगिरीविरुद्ध त्यांनी बंड पुकारले. या समाजाची वेदना हजारो वर्षांपासूनची होती या वेदनेला बाबासाहेबांच्या विचारांनी वाट मोकळी करून दिली आणि दलित साहित्यातून समाजाची सुखदुःखाची वास्तव चित्रणे रेखाटली जावू लागली. विषमतावादी समाजव्यवस्थेला नकार देत समता, स्वातंत्र्य, बंधुता आणि न्याय या विचारांची पेरणी करणारे साहित्य निर्माण झाले. समाजाने आपली मानसिकता बदलावी प्रत्येकाने माणसाला माणूस म्हणून जगण्यासाठी मानवतावादी दृष्टीकोनातून आपला जीवन प्रवास करावा. हाच मुळ उद्देश दलित साहित्याचा दिसून येतो. दलित साहित्य प्रकारात कथा, कांदबरी, कविता, नाटक, आत्मकथन, वैचारिक लेखन अशा विविध प्रकारातून लेखन झालेले आहे. दलित साहित्यामध्ये प्रामुख्याने 'कविता' या साहित्यप्रकाराने आपला एक वेगळा ठसा उमटविलेला आहे. दलित कवितेविषयी प्रा. रा.ग. जाधव लिहितात "दलित साहित्याचा जन्म स्वातंत्र्याच्या गर्भातून झाला. तीव्र भावना, उत्कट जाणिवा या नेहमीच काव्य. भाषेतून प्रथम व्यक्त होतात. आणि स्वातंत्र्याच्या जाणीववेइतकी तीव्रोत्कट जाणीव दुसरी कोणती असू शकेल?"

दलितांना ज्यावेळी पुरातन काळापासूनच्या प्रखर पारतंत्रतेची तीव्र कल्पना आली नित्या पारतंत्रेच्या निःपात करण्याची अनावर पण न्याय आकांक्षा स्फुरली, त्यावेळी पहिला उदगार काव्य भाषेतूनच उमटला" डॉ. बाबासाहेबांच्या विचारांचे लोक समाजात पोचवावे, मानवमुक्तीच्या लढयासाठी नवजागरण घडवून आणावे.

म्हणून डॉ. बाबासाहेबांच्या हयातीतच किसन फागुजी, वामनदादा कर्डक, शाहीर घेगडे व इतरांची कवितांतून जनजागृती होत होती. डॉ. बाबासाहेबांच्या महापरिनिर्वाणानंतर त्यांच्या

विचारांच्या प्रभावाने प्रेरणा घेवून त्यांच्या कार्यकर्तृत्वाचा गौरव करण्यासोबतच समाजातील वास्तव मांडण्याच्या कवितांचा जन्म झाला.

साधारणपणे यामध्ये नामदेव ढसाळ, केशव मेश्राम, यशवंत मनोहर, दया पवार, ज.वि. पवार, वामन निंबाळकर, प्रल्हाद चेंदवळकर, अर्जुन डांगळे, त्र्यंबक सपकाळे, व इतर कविंचा समावेश करता येतो.

कवी किसन फागुजी यांनी बाबासाहेबांच्या मुक्तीसंग्रामात मोलाचे कार्य केले. आपल्या कवितेतून समाजाला जागृत करण्यासाठी ते म्हणतात.

"पहा पहा सारे जन हो, हा हिंद देश माझा
दुहीचे मूलस्थान, भेदांचे येथे रान
वैरास देई मान, हा हिंद देश माझा
जगतात कोठे नाही, तो भेद येथे पाही
जन्माने वर्ण ठरवी, हा हिंद देश माझा
भटांस उंच पदवी, इतरांस नीच ठरवी
धर्मात ठेवी यादवी, हा हिंद देश माझा
मनुजास पशुहून मानी जो येथे हीन
ते आर्यावर्त जाण, हा हिंद देश माझा"

या देशात धर्माच्या नावाने धर्ममार्तडांनी माणासांवर अन्याय केला. हजारो शतकापासून माणूस म्हणून वागविले नाही. पशुपेक्षाही हीन जीवन अस्पृश्यांच्या वाट्याला या समाजव्यवस्थेने जगायला भाग पाडले. मग अशा समाजव्यवस्थेत त्यांनी का राहावे? असा सवाल कवि करतांना दिसतात. अन्याय अत्याचारामुळे कविचे मन विद्रोही होते. ते म्हणतात,

" साहू नका कुणाचा जुलूम
होऊ नका कुणाचे गुलाम
सोडून घारे सारे बदकाम "

कवि अस्पृश्य समाजातील व्यक्तींना सांगतात की, तुम्ही कुणाचाही जुलूम छळ सहन करू नका, कुणाचे गुलाम न होता व्हाईट कामं सोडून घ्या. यातून जाणवते की, कवि किसन फागुजी यांच्या कवितेतून समाज जागृतीची तळमळ स्पष्ट होतांना दिसून येते. ही तळमळ बाबासाहेबांच्या विचारांतून, कार्याची प्रेरणा घेवून स्पष्ट झालेली दिसून येते. त्याचप्रमाणे कवी वामनदादा कर्डक यांनी ही आपल्या कवितेतून बाबासाहेबांचे समाजजागृतीचे विचार झोपड्या-झोपड्यांत पोहचविले ते आपल्या कवितेत म्हणतात.

" तुफानातले दिवे आम्ही तुफानातले दिवे
तुफानवारा, पाऊसधारा, मुळी न आम्हा शिवे
हल्यावरती होती हल्ले, अभंग अमुचे बोलकिल्ले
तसाच ताठर माथा आमुचा, जरा न खाली लवे"

कवी म्हणतात की, आम्ही तुफानातील दिवे आहोत तुम्ही म्हणजे धर्मांध, जातीयवादी प्रवृत्तीची माणसांनी कितीही हल्ले केले तरी आमचा आत्मविश्वास किंचितही ढासळणार नाही. आम्ही हिंसेला अहिंसेने जिंकू आम्ही बुद्ध्यांच्या बाबासाहेबांच्या विचारांचे पाईक आहोत. असा आशावाद स्पष्ट करतांना दिसतात.

तदनंतर दलित कवितेचे एक नवे रूप घेवून कवि नामदेव ढसाळ आपल्या कवितेतून म्हणतात.

"१५ ऑगस्ट एक संशयास्वद महाकाय भगोष्ट

स्वातंत्र्य कुठल्या गाढवीचं नाव आहे?
रामराज्याच्या कितव्या घरात आपण राहतो.
उद्गम विकास, उंची, संस्कार, संस्कृती
कंचा मुलभूत अर्थ स्वातंत्र्याचा"⁴

भारत देशाला १५ ऑगस्ट १९४७ ला स्वातंत्र्य मिळाले. परंतू खरंच या दिवशी दलित समाजाला, उपेक्षित, वंचितांना स्वातंत्र्य मिळाले काय? गाढवाच्या विश्वापलिकडचे जीवन ज्यांना माहित नाही त्यांना स्वातंत्र्याचा अर्थ तो काय समजणार? असा प्रश्न कवी विचारतांना दिसतात. ढसाळांची कविता मानवतावाद जोपासू पाहणारी आहे परंतू जेव्हा माणूसच दुसऱ्या माणसाला माणूस म्हणून वागणूक देत नाही तेव्हा ते संतापतात आणि मानवतावाद प्रस्थापित करण्यासाठी आपल्या कवितेतून प्रयत्न करतांना दिसतात. ढसाळांची मुळ प्रेरणा डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आहेत. त्यांच्या विचारांनी प्रेरित होवून ढसाळ प्रस्थापित जातिव्यवस्थेविरुद्ध शोषणाविरुद्ध बंड करतांना दिसतात. बाबासाहेबांबद्दल श्रद्धाभाव व्यक्त करतांना ते एका कवितेत लिहितात.

"असा तू एकूलता एक आमच्या रथाचा सारथी
जो दिग्विजयी तंत्रेतून आमच्यात उतरतो.
नि शेतातून, गर्दीतून नि मोर्च्यातून नि लढ्यातून
आमच्याबरोबर असतो.

नि. आम्हाला शोषणातून सोडवतो तो तू तो तू आमचा"^६

या ओळीतून बाबासाहेबांमुळे कशा प्रकारे दलित ,उपेक्षितांमध्ये बळ येते. त्याचबरोबर बाबांमुळेच गुलाम मुक्त झालेल्याचीही प्रचिती येते. एकूणच ढसाळांनी आपल्या काव्यातून त्यांच्या मनातील प्रस्थापित समाजव्यवस्थेविषयीची चीड व्यक्त होते. तसेच बाबासाहेबां विषयीचा श्रद्धाभाव, मानवतावाद, स्पष्ट होतांना दिसतो.

दलित कवितेला एक संवेदनशील कवितेची बैठक व मुलगांमि परिणाम प्राप्त करुन घेणारे कवी म्हणजे केशव मेश्राम होय. मेश्रामांची कविता सामाजिकतेच्या प्रश्नांची मांडणी करणारी दिसते. त्यांची कविता संवेदनशील आहे. ते आपल्या कवितेत म्हणतात.

" साल्या! तुकडाभर भाकरीसाठी
गाडीभर लाकडं फोडशील काय?
चिंधूक नेसल्या आईच्या पटकुराने
घामेजले हाडके शरीर पुसशील काय?
बापाच्या बिडीकाडीसाठी
भावाबहिणीची हाडके झिजवशील?
बापारे, देव बापारे । तुला हे जमणारच नाही
त्यासाठी पाहिजे अपमानित मातीत राबणारी
प्रेम करणारी माय माऊली.
एक दिवस परमेश्वराला आईवरुन शिवी दिली.
तो लेकाचा फक्कन हसला."

एकूणच कविंची संवेदनशीलता व्यक्तित्वाकडून सामाजिकतेकडे झेपावतांना दिसते. पिढ्यांनपिढ्यांचे दुःख, दारिद्र्य किती भयानक आहे. एका तुकडाभर भाकरीसाठी गाडीभर लाकडे फोडावी लागतात. आणि हाडाची काड करुन, राबराब राबून एक दिवस मरुन जावे लागते. याविषयी प्रा. रा.ग. जाधव म्हणतात.

"उत्खनन मधून वाटचाल करताना रसिकता तृप्त होते आणि अस्वस्थही होते. कारण हे 'उत्खनन' एका 'मी' चे ठरत नाही, तर 'आम्ही' चे बनते. परंतू कवी 'मी' पणाचे केंद्र घट्ट धरून ठेवतो. 'आम्ही' करण्यासाठी विसविशीत किंवा विस्कळीत करीत नाही. व्यक्तिगत अनुभवाच्या तीव्रतेतच सामाजिक अनुभूतीचे संचूचन सहजपणे होत जाते. त्यामुळेच त्यांची कविता घोषणेबाज ठरत नाही. हेटरिकल ठरत नाही. ती स्वतःच्या नेमस्त आवाजातच दलित समाजाला आवाज लपेटून होते. आपला स्वर ती हरवीत नाही. आपल्या स्वरांचे पोत ती उसवीत नाही.. 'शब्द मोडके तोकडे। माझे माझेच ठरावे' असा कवीलाच निर्वाळा आहे. असा हा प्रभावी काव्यसंग्रह एक आगळावेगळा आनंद देऊन जातो."⁶

एकूणच मेश्रामांची कविता समुह संवेदनाशी समन्वय साधणारी आहे. तसेच माणसाच्या मनाला अंतर्मुख करणारी आहे. त्याचप्रमाणे कवी ज. वि. पवार यांचा 'नाकेबंदी' हा काव्य संग्रह गाजलेला आहे. दलित समुहाची वेदना त्यांच्या या काव्यसंग्रहातून आलेली दिसून येते. डॉ. बाबासाहेबांवर त्यांच्या कार्यावर त्यांची प्रचंड श्रद्धा आहे. कारण बाबासाहेबांनी दलित, उपेक्षितांचे आत्मभान जागृत केले. त्यांच्यात नवचैतन्य निर्माण केले. त्या श्रद्धेने ते आपल्या कवितेत म्हणतात.

" तुझालास परिस्थितीवर स्वार
आणि घडविला नवा इतिहास
तुझालास मूक समाजाचा नायक
आणि जागा केलास उभा बहिष्कृत भारत"⁷

डॉ. आंबेडकरांनी दिलेल्या वैचारिक पाठबळामुळेच प्रत्येक दलितात आत्मचैतन्य निर्माण झाले. वाईट परिस्थितीवर मात करून एक नवा इतिहास घडवित बाबासाहेब मुक समाजाचे नायक झाले. दलितांच्या अस्तित्वाला नख लावणाऱ्या विद्रुप संस्कृतीचे मढे जाळून कवि आपली मनातील आग ओकतांना आपल्या कवितेतून म्हणतो.

" हेही मीच सांगावे का, की उभारलेले हात
माझे आकाश छेदून जात आहेत.

ग्रंथीग्रंथीतील रक्त उतरत चाललंय माझ्या डोळ्यात
पेटलाय वणवा झालाय भडका"⁸

या कवितेतून कवीचे भडका झालेले मन प्रत्ययास येते. समाजामध्ये घडणाऱ्या घटना, दलितांवर होणारे अन्याय, अत्याचार याविषयी मनामध्ये निर्माण झालेली वेदना व त्या वेदनेतून मनात निर्माण होणारी विद्रोहाची आग स्पष्ट होतांना दिसून येते.

"जाळायचे म्हणतोय संस्कृतीचे मढे
शतकानुशतके तिरडीवर पडून आहे"⁹

या संस्कृतीमध्ये जे वाईट, अन्याय करणारे आहे अशा रितीरिवाज परंपरांना जाळल्याशिवाय दलितांना माणूस म्हणून जगता येणार नाही. म्हणून या संस्कृतीला जाळावेच लागेल एकूणच कवी ज.वि. पवार यांची कविता आंबेडकरी विचारांची असून लढाऊ, सामाजिक प्रतिनिधीत्व करणारी, विद्रोह, नकाराला फुलविणारी स्वातंत्र, समता आणि बंधुता प्रस्थापित करणारी आहे. त्याचप्रमाणे दया पवार यांच्या 'कोंडवाडा' या काव्यसंग्रहातील कवितांतून त्यांनी प्रत्यक्ष भोगलेल्या जीवनाचे वास्तव दर्शन रेखाटलेले दिसून येते. दुःख, दारिद्र्य, पवारांचे पिचलले मन, भकास दलित जीवन यामुळे ते दुःखी होतात परंतू हे सर्व बघुन त्यांचे विद्रोही मन क्रांतीची मशाल घेवून आव्हान करते ते म्हणतात.

" गावकुसाबाहेर उपेक्षित वस्तीत
राहूट्यांचे दोर ताणले आहेत
धमनी धमनीत असंतोषाचे लोट
संतापाने कधीच तटतटत आहेत
गावगाड्याची वेढबिगार झुगारलेला
दस्यूचा अबलख घोडा खुरांनी माती टोकरीत
दारी केव्हाचा फुरफुरत आहे."^{१३}

अशा प्रकारचा विद्रोह पवारांच्या कवितेतून येतांना दिसतो. हे आव्हान आत्मविश्वासाचे आहे. यातून ते बंडाची प्रेरणा देतांना दिसून येतात. त्याचप्रमाणे 'महाकवे' या कवितेत ते म्हणतात.

"हे महाकवे
तुला महाकवे तरी कसे म्हणावे
हा अन्याय, अत्याचार वेशीवर टांगणारा
एक तरी श्लोक तू रचला असतास
तर तुझे नाव काळजावर कोरून ठेवले असते."^{१३}

प्राचीन काळापासून उपेक्षित, दलितानांची या समाजाने, संस्कृतीने नेहमीच उपेक्षा केली आहे. तसेच येथील साहित्यानेही कधी या दलितानांची त्यांच्या जीवनाची दखल घेतली नाही. त्यांची दुःख, वेदना कुणीही मांडल्या नाहीत. ज्या वाल्मिकीने रामायण लिहिले. त्या वाल्मिकीने ज्या उपेक्षित, वंचित समाजात जन्मला त्या समाजावर एक शब्दही लिहू नये. हा प्रश्न कवीच्या मनाला पडतांना दिसून येतो. एकूणच काय तर पवारांची कविता अन्याय अत्याचाराचे वर्णन करण्या बरोबरच एका नव्या समाजव्यवस्थेचे स्वप्न पाहतांना दिसते.

त्याचप्रमाणे कवी ज.वि. पवार यांच्याकवितेवरही डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांच्या विचारांचा प्रभाव पडलेला दिसून येतो. कवी डॉ. आंबेडकराचे स्मरण करतांना म्हणतो.

" तूझालांस परिस्थितीवर स्वार । आणि घडविला नवा इतिहास
तूझालास मूक समाजाचा नायक । आणि जागा केलास
उभा बहिष्कृत भारत" ^{१४}

डॉ. बाबासाहेबांनी उपेक्षित, दलितानांमध्ये आत्मभान निर्माण करून त्यांना ताठ मानेने उभे केले. या समाजातून नव्या बहिष्कृत भारताची डॉ. आंबेडकरांनी निर्मिती केली. तसेच कवी वामन निंबाळकर आपल्या कवितेतून म्हणतात.

" हया मनुच्या देशात म्हणतात

अस्पृश्यता मी जन्मतःच सोबत आणली"^{१५}

जन्माला येतानाच सोबत अस्पृश्यता घेवून आम्ही जन्माला आलो या अस्पृश्यतेच्या दुखा:मुळे व्यथित होवून ते असे म्हणतांना दिसतात. आजपर्यंत अनेक विषयांवर लिहीले गेले परंतु अस्पृश्यांच्या जीवनावर कुणी काहीही लिहित नाही या विषयी आपल्या कवितेत लिहितात.

" या गावकुसाबाहेरचे वाळलेले चिरडलेले जीवन
विषय झालाच नाही तुमच्या कवितेचा"^{१६}

अस्पृश्येतर कविना कधी अस्पृश्यांच्या जीवनावर कविता करावी असे कधी वाटले नाही का? असा प्रश्न त्यांनी केला आहे. समाजात अनेक स्थित्यंतरे घडली. देश स्वतंत्र झाला परंतु या समाजव्यवस्थेत आमचे स्थान काय आहे,? आम्हाला खरचं स्वातंत्र्य मिळाले आहे काय? आणि मिळाले असेल तर ते कुठे आहे? असा प्रश्न ते आपल्या कवितेतून करतांना दिसतात. ते आपल्या कवितेत म्हणतात.

"नागडा आलो
पण इथेही नागवला गेलो
समाज पुरुषाच्या अहंकाराने
हे संस्कृतिप्रिय देशा !

माझा नागडे पणा तुला । कधी झाकताच आला नाही"^{१७}

या देशातील संस्कृतीने स्वातंत्र्यानंतरही आमहाला माणूस म्हणून जगू दिले नाही. याची खंत कवी करतांना दिसतात त्याच बरोबर अनेक कविंनी डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या प्रेरणेने आपल्या कवितेतून दलित जीवनाचे वास्तव रेखाटलेले दिसून येते.

सारांश :

दलित साहित्यातील कविता या साहित्य प्रकारावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या कार्याचा, विचारांचा मोठ्या प्रमाणावर प्रभाव पडलेला आहे. दलित कविता ही एकट्या कविची नसून समुहाच्या वेदनेची आहे. माणसांचे गाणे गाणाऱ्या माणसांची कविता आहे. या कवितेला उपेक्षा, अंधश्रद्धा नष्ट करावयाची आहे. ही कविता वेदनेतून निर्माण झालेली आहे.

येथील मनुवादी समाजव्यवस्थेचा बुरखा फाडणारी आहे.

समता, स्वातंत्र्य आणि बंधुता या त्रयींवर समाजात मानवतावाद प्रस्थापित करू पाहणारी कविता आहे. या कवितेतून दलित माणसाचे दुःख, दैन्य, उपेक्षा, दारिद्र्य, दिसते. एकूणच दलितकविता डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची प्रेरणा आहे. प्रत्येक कविने डॉ. आंबेडकरांच्या कार्यकर्तृत्वाचा महिमा वर्णन केलेला आहे. आणि सोबतच दलित समाजाची सुख दुःख वर्णन केलेली आहे म्हणून दलित साहित्यात कविता हा वाङ्मय प्रकार महत्त्वाचा मानला जातो.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) डॉ. मेश्राम योगेन्द्र दलित साहित्य उद्गम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर प्र.आ. १९९८ पृ.क्र.७४
- २) फडके भालचंद्र, दलित साहित्य वेदना व विद्रोह, श्रीविद्या प्रकाशन पुणे. दु.आ.१९८९ पृ.क्र. ११२
- ३) तत्रैव पृ.क्र. ११४
- ४) कर्डक वामनदादा, मोहोल (कवितासंग्रह) श्रद्धासहकारी प्रकाशन संस्था, कल्याण वि.आ. २००४ पृ.क्र. ८५
- ५) ढसाळ नामदेव, गोलपिठा (काव्यसंग्रह) पृ.क्र. ७४
- ६) तत्रैव पृ.क्र. ५५
- ७) प्राचार्य, डॉ. पगारे म.सु., दलित साहित्याचा इतिहास, प्रशांत पब्लिकेशन. जळगांव प्र.आ. २००५ पृ.क्र. ८०, ८१
- ८) डॉ. मेश्राम योगेन्द्र, दलित साहित्य उद्गम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर प्र.आ. १९९८ पृ.क्र. ८५
- ९) तत्रैव पृ.क्र. ११३
- १०) तत्रैव पृ.क्र. ११३
- ११) तत्रैव पृ.क्र. ११५
- १२) फडके भालचंद्र, द.सा. वेदना व विद्रोह, श्रीविद्या प्रका. पुणे पृ.क्र. १२२
- १३) तत्रैव पृ.क्र. १२९
- १४) डॉ. मेश्राम योगेन्द्र दलित साहित्य उद्गम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर प्र.आ. १९९८ पृ.क्र. ११३

१५) प्राचार्य, डॉ. पगारे म.सु., दलित साहित्याचा इतिहास, प्रशांत पब्लिकेशन. जळगांव
प्र.आ. २००५ पृ.क्र. ८५

१६) तत्रैव पृ.क्र. ८५

१७) डॉ. मेश्राम योगेन्द्र, दलित साहित्य उदगम आणि विकास, मंगेश प्रकाशन, नागपूर प्र.आ.

१९९८ पृ.क्र. १०५

